

УДК 159.9:37.015.3

Байтикова Т.А., Акмолдоева А.Ж.

К.Тыныстанов ат. ЫМУ

БАЛДАРДЫ МЕКТЕПКЕ ДАЯРДООДО ПСИХОЛОГИЯЛЫК ПРОБЛЕМАЛАР ЖАНА АЛАРДЫ ЖОЮУНУН ЖОЛДОРУ

Макалада балдарды мектепке даярдоодогу негизги проблемалардан болгон психологиялык даярдык маселеси жана аларды жоюуну айрым жолдору тууралуу маалыматтар берилди.

Балдарды мектепке даярдоо процессинде баланын дене жактан жетилүүсү чоң роль ойноп, илимде ага карата ар кандай көз караштар бар [4]. Жалпы дене жагынан даярдыкка: норма боюнча салмак, бою, көкүрөк өлчөмү, булчуң тонусу, пропорциясы, терисинин жабылышы, 6-7 жашка дал келүүчү нормада эркек баланын же кыз баланын өсүүсү кирет. Ошону менен бирге көрүү-сезүүсү, фонематикалык угуу туюусу, көрүү анализи, артикуляция, колдун моторикасынын өнүгүшү (майда моторикасы же манжалардын жазууга даяр болушу), көз менен колдун координациялык системасынын талапка жооп берерлик деңгээлде болушу, ритмокоррекциясы, борбордук нерв системасынын абалы: анын козголуу деңгээли, тең салмактуулугу, күчү, анын иштөө темпи, баланын жалпы ден соолугунун абалы эске алынат. Эгерде балада психофизиологиялык функциялардын калыптануусу кечендесе, анда баланын тез чарчоосу, окууга, же ар кандай иш-аракеттерге кош көңүл мамиле кылуусу, табитинин жоголушу, уйкусунун качышы, ашыкча тынчсыздануусу, тактап айтканда, терс эмоциялардын басымдуулук кылышы байкалат. Мындай учурда бул багыттар боюнча сөзсүз тиешелүү адистерге (балдар психологу, психотерапевт ж.б) кайрылуу зарылдыгы бар.

Эгерде баланын майда моторикасы талапка жооп берерлик деңгээлде өнүкпөсө, анда кинесиологиялык программа боюнча балдарга дене тарбиялык мүнөттөрдү арнап, манжалардын көнүгүүсүн (гимнастикасы), балага музыканын коштоосу менен бир учурда эки колу менен күзгүлүү-симметриялык сүрөт тарттырып (тиркемени караңыз), шакекче көнүгүүсүн өткөрүп, мугалим баланын кол менен көздүн координациясынын дептерге карата туура ориентациясына көз салып (А.Л.Сиротюк) турушу шарт [1].

Физиологдордун пикири боюнча, майда моториканын өнүгүшүнүн таасиринде мээ кыртышынын жарым шары активдешет. Психологиялык даярдыктын дагы бир компоненти болуп коомдук байланыштын негизги каражаты болгон речтик даярдык саналат. Балада речтин өнүгүү темпи талапка жооп берерлик деңгээлде болушу шарт. Бул куракта баланын речи монологдук речтен диалогдук речке өтөт. Речтин калыптанышы психикалык жактан өнүгүүгө чоң таасирин тийгизет. Эгерде речтик өнүгүүнүн бузулуусу (айрым бир тыбыштардын түшүп айтылышы, айрымдарын айта албоо, кекечтенүү, речтин айрым бөлүктөрүнүн жоголуп кетиши ж.б.) байкалса, логопед-дефектологдорго кайрылып, бузулуунун себебин аныктап, коррекциялоо иштерин жүргүзүү менен балага жекече системалуу окутуу планын түзүп, ал боюнча иштөө зарылдыгы туулат. Даярдык процессинде интеллектуалдык даярдык да өтө маанилүү, ага сөздүк запас, дүйнө тааным, атайын билгичтиктер гана эмес, аларды өздөштүрүү

жөндөмү, таануучулук процесстердин эрктүүлүгү, алардын жакынкы өнүгүү зонасына ориентир алуусу, көргөзмөлүү-образдуу ой жүгүртүүнүн жогорку формалары, окуу тапшырмаларын өзүнчө бөлүп алып, аларды ишмердүүлүктөгү өздүк максатына айландыра алуу жөндөмү кирет. Изилдөөчү Е.О.Смирнова интеллектуалдык жактан даяр болуунун бала үчүн маанилүүлүгүн алардын жаңы нерселер менен таанып билүү жана үйрөнүүгө болгон жөндөмү аркылуу түшүндүргөн [6]. Интеллекти төмөн балада башка адамды уга албоо, сөз менен түшүндүрүү формасында логикалык операцияларды (анализдөө, салыштыруу, жалпылаштыруу, абстракциялоо, конкреттештирүү) аткара албоо проблемалары кездешет. Мындай шартта балага билим топтоосу үчүн камкордук көрбөстөн, анын коммуникативдүүлүк жөндөмүн өнүктүрүп, чөйрөдө көргөн нерселерин салыштырууга, анализдөөнү (туура ой жүгүртүүгө, сүрөт боюнча аңгеме түзүүгө) үйрөтүү зарыл.

Даярдоонун негизги компоненттеринин бири эмоциялык-эрктик даярдыкка көңүл бурууда баланын максат кое билиши, чечим кабыл алышы, иш-аракет планын болжолдуу иштеп чыга алуусу, аны ишке ашыруу үчүн күч сарптоосу, тоскоолдуктарды жеңе билүүсү кирип, натыйжада, балада психикалык процесстердин өз алдынчалуулугу калыптанат. Даярдоо процессинде балага ар бир кылган иш-аракетин аң-сезимдүү түрдө башкара алуу жөндөмүн калыптандырууга түрткү болуу зарыл.

Бул багытта балдарга эстетикалык тарбия берүү курстары да чоң мааниге ээ болуп, даярдоо мекемелеринде төмөнкү тапшырмалардын негизинде иштөөсү мүмкүн:

- Балдардын курчап турган дүйнөнү эстетикалык кабыл алуусун, искусствонун, аткарган иштин, жаратылыштын сулуулугун көрүү жөндөмүн, элестөөлөрүн жана эстетикалык сезимдерин системалуу түрдө өнүктүрүү;
- Баланын көркөм-чыгармачылык жөндөмүн, сулуулукта жашоо керектөөсүн ачуу жана өнүктүрүү, сулуулукту сезе билүүсүн аныктоо, өз чөйрөсүн сонундар дүйнөсүнө айландырууга шарт түзүп, ага толук колдоо көрсөтүү;
- Жаратылышка, тиричиликке, коомдук жашоого, эмгекке болгон мамилесинде баланын эстетикалык табитинин негизин калыптандыруу ж.б.

Алдыга коюлган тапшырманы реализациялоо искусствонун ар түрдүү областтарында балдардын көркөм билгичтиктерин калыптандырууда ишке ашат. Аларды сүрөт тартууга үйрөтүү, пластилинден ийлеп чаптоону, кагазды толгоп нерсе жасоону, конструкциялоону, ырдоону, музыканын коштоосунда кыймыл-аракет жасоону, бийлөөнү, сөз байлыкты өнүктүрүү, жомокторду окуп, каармандарынын кыймылдарын анализдеген фильмдерди көрсөтүү, театрлаштырылган оюндарды ойнотуу, музыкалык жана адабий-тематикалык кечелерди өткөрүү, майрамдарга даярдануу иштери эффективдүү натыйжаларды берет. Жогорудагы иш-аракеттерге балдарды тартууда ар бири өз жөндөмүн көрсөтүүгө, жагымдуу чөйрөдө өзүн башкалар менен бирдей деңгээлде тургандыгын сезүүсү байкалып, ата-энесинин же башка аудиториянын алдында ырдап, же бийлеп чыгууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Мектепке чейинки курактагы балдарды тиричиликтин эстетикасына тарбиялоо да өзгөчө орунда турат. Ал чоңдордун балдарга оң мамиле жасоосу, балдардын сүйлөө речинин туура, образдуу, басымга бай, жагымдуу болушуна

көзөмөл кылуусу, баланын жана чоңдордун сырткы келбетине көңүл буруп, мезгилге жараша таза, тыкан кийинүүсү, стиль менен өңдүн шайкеш келиши, тыкан чач жасалгасы, косметика, парфюмерия, жасалгалоо буюмдары менен түшүндүрүлөт. Ошондой эле балдарга эстетикалык тарбия берүүнүн каражаттарынын бири мекеменин жагымдуу территориясы болуп, балдар тегереги бак-дарактар жана гүлдөр менен курчалгандыгына, чымчыктардын сайрашына да маани бериши мүмкүн. Мындай чөйрөдө бала сулуулуктун гармониясын, өңдөрдүн, формалардын, үндөрдүн бири-бирине дал келишин көрүп-сезе алат.

Эстетикалык тарбия берүү иш-аракетинин ийгиликтүү ишке ашышы үй-бүлөдөн, бала менен даярдоочу адистин бири-бирин түшүнүүдөн, ишмердүүлүктүн биримдигинен көз каранды болот. Ата-эне, тарбиячылар, мугалимдер балдарга жогоруда аталган эстетикалык жашоо-тиричиликтин баалуулуктарын туюндуруп, алардын таасирин айтып берип, аларга китеп окуунун жана музыка угуунун маанисин түшүндүрүүлөрү шарт. Ал эми балдар чыгармачылыгын ишке ашыруу, алардын жан дүйнөсүн эстетикалык сезимдер менен байытуу үчүн атайын шарттарды түзүү жана методикалык жактан камсыздоо (альбом, карандаш, пластилин, түстүү кагаздар, ар түрдүү боектор, балага жаккан оюнчуктар, жомок китептер) зарылчылыгы туулат. Ошондой эле курак өзгөчөлүгүнө жараша балдар стол, отургуч, магнит доскалары, окуу материалдарын сактоо үчүн стеллаждар менен камсыздалышы маанилүү.

Бүгүнкү күндө заманбап даярдоонун төмөнкүдөй эстетикалык багыттары бар:

1. Көркөм-эстетикалык багыт: хор, музыкалык-театралдык бөлүмдөр.
2. Музыкалык багыттардын чыгармачылык бирикмесинде жалпы эстетикалык тарбия бөлүмү: вокалдык бирикме, хореография, улуттук аспаптар, ВИА, эстрадалык музыка бирикмеси, театралдык студия, музыкалык моделдештирилген компьютердик технология.
3. Инструменттерде ойноону үйрөнүү бөлүмү: фортепиано, скрипка, виолончель, гитара, комуз, баян, чоор, чопо чоор, ооз комуз, кыл кыяк, аккордеон, контрабас, балалайка, флейта, труба, блок-флейта ж.б.
4. Социалдык-педагогикалык багыт: “Пифагор клубу”, “Дүйнөнүн математикалык модели”, “Бүтүндөй аалам, логикалык моделдер, кеп маданияты, экологиялык коопсуздук клубу” ж.б.
5. Декоративдик-прикладдык искусство бөлүмү: чеберлер шаары, уздар-усталар, жаратылыш кабинети, кагаз толгоо, чыгармачыл ийримдер.
6. Спорт жана дене тарбия багыты: шахмат клубу, балдар үчүн сууда сүзүү секциясы.

Балдарды комплекстүү даярдоо ишинде педагог максаттуу багытта балага окуу материалын жеткиликтүү кылып, ырааттуулугу менен бүтүндүгүн сактап, алардын курагына жараша жекече мамиле кылуу принцибине таянып, гумандуулук менен мамиле кылууда ал баланын психологиялык өнүгүүсүндөгү системалуулукту сактоо жөндөмүнө ээ болот. Педагог баланын өнүгүүсүнүн бир гана жагына көңүл бурбастан, бири-бири менен байланышкан, бири-бирине көз каранды болгон, бири-бири менен шартталуучу бардык компоненттерди өнүктүрүүгө, комплекстүүлүктүн (баланын өнүгүшү - комплекстүү процесс, бир таануучулук процесстин өнүгүшү экинчи бир таануучулук процессти, башка бир функциясынын өнүгүшүн шарттап, өнүгүүгө кошумча шарт боло алат) ыраатын

сактоого, баланын курак өзгөчөлүгү анын индивидуалдык өзгөчөлүгүнө (мүнөзү, темпераменти, жөндөмдүүлүгү) дал келишине көңүл буруп, сабактардын планын курактык өнүгүүнүн психофизиологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрүнө шайкеш келтирүү менен түзүп, балдарга окуу жүктөмүнүн адекваттуулугун (мында эффективдүүлүк жогорулап, сабактын оптимизациясы күч алат) камсыз кылуу принциптерин сактоо өзгөчө мааниге ээ болот. Эгерде жалпы даярдоо курсунда психикалык жактан өнүгүүсү кечендеген балдар болсо, жетекчилик тарабынан алар үчүн атайын даярдоо тобун уюштуруп, аларга индивидуалдык мамиле жасоо менен мекемеде мугалим-логопед, ал эми үйдө ата-эненин үзгүлтүксүз иш алып баруусун камсыздоо керек. Адистер жогоруда аталган балдарды мектепке даярдоо принциптерине таянуу менен иш алып баруусунда гана баланын мектепке даяр экендиги так аныкталат.

Даярдоо курстарында комплекстүү даярдыкты камсыздоо үчүн төмөнкү сабактарды окутуу сунушталат. Алар: дене тарбия сабагы, айлана-чөйрө менен тааныштыруу сабагы, речти өнүктүрүү сабагы, сабаттуулукка үйрөтүү, жөнөкөй математикалык элестөөлөрдү калыптандыруу, ИЗО (сүрөт тартуу, пластилинден ийлеп чаптоо, аппликация) сабактары оюн түрүндө өтүлүшүнө өзгөчө маани берилет. Окутулган сабактардын, аларды компетенттүү мугалимдердин окутуп-тарбиялоосу, жогоруда психологиялык жактан даярдоо компоненттери баланын мектепке инсандык-социалдык жактан даяр болуусун камсыздайт. Натыйжада, балада окуучу болууну каалоо, т.а., “Мен мектепке барам” аттуу ички позициясы пайда болот. Жаңы социалдык позициянын пайда болушу менен окуу процесси үчүн зарыл болгон нравалык сапаттардын калыптанышына өбөлгө түзүлөт. Психологиялык даярдыктын деңгээли педагогикалык жактан мектепке даяр болуу жактары менен катарлаш жүрүүсү окуу процессинин ийгилигин камсыз кылат десек болот. Ага баланын окуй алуусу, санай алуусу, жаза алуусу, уккан маалыматын кайра айтып бере алуу жөндөмү кирет. Мектепке даярдык деңгээлин текшерүүдө көпчүлүк учурда баланын педагогикалык даярдыгын гана эске алуу менен мектепке кабыл алып, психологиялык жактан даярдык деңгээли эске алынбай калган катачылыктар көп кездешет [2].

Баланын мектептеги окууга даярдыгы жана мектеп чөйрөсүнө адаптациялануусу да психологиялык маселелердин бири болуп саналат. Анын мектеп босогосун аттоосу жана окуунун алгачкы этабы баланын ишмердүүлүгүндө жана бүтүндөй жашоосунда кескин бурулушту пайда кылат. Бул учурда 6 жана 7 жашар балдар үчүн бирдей кыйынчылык туулат. Физиологдордун, психологдордун жана педагогдордун байкоосу боюнча, айрым балдар жаңы шартка кыйынчылык менен көнүшүп, айрымдары күн тартибине, окуу программасына көнө алышпайт. Окутуунун традициялык системасы боюнча алар артта калышат же класстан класска көчпөй калышы мүмкүн.

Бүгүнкү күндө билим берүүнүн традициялык системасы баланын өнүгүшү үчүн окууга зарыл болгон психофизиологиялык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүгүн талапка жооп берерлик деңгээлде өнүктүрүүнү камсыз кыла албай жатат. Мектепке барган бала физиологиялык жана социалдык мамилелерге даяр болуп, белгилүү бир деңгээлде акыл жана эмоционалдуулук-эрттүүлүк өнүгүүгө да ээ болуу зарылдыгын жогоруда белгиледик. Окуу ишмердүүлүгү айлана-чөйрө

жөнүндө билим запасын жана жөнөкөй түшүнүктөрдү калыптандырууну талап кылат. Бала акыл операцияларына ээ болуу менен нерселерди жана айлана-чөйрөнүн кубулуштарын дифференциялап, жалпылаштырып, өз ишмердүүлүгүн пландаштырып, өзүн-өзү көзөмөлдөй алууга жетишүүсү керек. Окууга карата оң мамиле кылуусу, жүрүм-турумун башкара алуусу жана алдыга коюлган тапшырманы аткарууда эрктик аракеттердин ишке ашышы да өтө зарыл. Мындан тышкары, пикир алышуу жөндөмү, майда моториканын өнүгүшү, көрүү-кыймылынын координациясынын маанилүүлүгүн да далилдөө аракеттери болду. Ошондуктан «мектепке даяр болуу» түшүнүгү комплекстүү, көп кырдуу болуу менен, баланын жашоосунун бүтүндөй чөйрөсүн өзүндө камтыйт. Баланын мектептеги окууга болгон даярдыгынын структурасын жана компоненттерин түшүнүү анын негизги критерийлеринен жана параметрлеринен көз каранды болот.

Азыркы мектеп инсандын жекече психофизиологиялык жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен, ар тараптуу өнүгүүнү камсыз кылуучу окутуунун моделин издөөнүн үстүндө иш жүргүзүүдө. Окуу процессин индивидуализациялоонун эффективдүү формасы болуп, бала үчүн жагымдуу шарттын максималдуулугун камсыз кылуу менен балдарды өтө кылдат психологиялык-педагогикалык жана психофизиологиялык диагностикалоонун негизинде 1, 2, 3 деңгээлдеги класстарды топтоп, дифференцияланган окутууну уюштуруу маселеси саналат.

Баланын мектепке болгон даярдыгы төмөнкү параметрлер менен аныкталат: пландаштыруу, көзөмөл, мотивация, интеллекттин өнүгүү деңгээли.

1. Пландаштыруу – баланын максатына шайкеш келген өз ишмердүүлүгүн уюштура билүүсү:

- төмөнкү деңгээл – баланын иш-аракети максатына дал келбейт;
- ортоңку деңгээл – баланын иш-аракетинин айрым бөлүгү максатына дал келет;
- жогорку деңгээл – баланын иш-аракети анын максатына толук дал келет.

2. Көзөмөл – бала иш-аракетинин жыйынтыгын алдына койгон максаты менен салыштыра билүүсү:

- төмөнкү деңгээл – жыйынтык менен максатынын шайкеш келбеши;
- ортоңку деңгээл – жыйынтык менен коюлган максаттын айрым бир бөлүгүнүн дал келиши;
- жогорку деңгээл – жумшалган иш-аракеттин жыйынтыгынын максаты менен толук дал келиши.

3. Окуу мотивациясы – баланын айлана-чөйрөнүн касиеттеринин мыйзам ченемдүүлүктөрүн, нерсенин жашыруун касиеттерин табуу аракети жана аларды пайдалана алуу:

- төмөнкү деңгээл – бала сезүү органдарына түздөн-түз таасир этүүчү гана нерселердин касиеттерине ориентир алат;
- ортоңку деңгээл – бала айлана-чөйрөнүн айрым бир касиеттерин жалпылаштырууну көздөп, аларды табуу менен иш-аракетинде пайдаланат;
- кабыл алууга мүмкүн болбогон нерселерди, айлана-чөйрөнүн жашыруун касиеттерин, анын мыйзам ченемдүүлүктөрүн таап, ал билимдерди өз иш-

аракетинде пайдаланууну каалайт.

4. Интеллектин өнүгүү деңгээлдери:

- төмөнкү деңгээл – башка адамды уга албоо, сөз менен түшүндүрүү формасында логикалык операцияларды (анализдөө, салыштыруу, жалпылаштыруу, абстракциялоо, конкреттештирүү) аткара албоосу;

- төмөндөн жогору - башка адамды уга албоо, сөз менен түшүндүрүү формасында логикалык операцияларды аткарууда каталарды кетируүсү;

- ортоңку деңгээл – башка адамды уга албоо, сөз менен түшүндүрүү формасында жөнөкөй логикалык операцияларды (салыштыруу, жалпылаштыруу) катасыз аткаруусу, ал эми татаал логикалык операцияларды аткарууда (анализ, синтез, абстракция, конкреттештирүү) каталарга жол берилиши;

- жогорку деңгээл – башка адамдарды түшүнүүдө жана логикалык операцияларды аткарууда айрым бир катчылыктарга жол берилип, бирок аларды башкалардын жардамысыз өзү таап, оңдоосу;

- өтө жогорку деңгээл – башкаларды уга билүү жөндөмү, сөз менен түшүндүрүү формасында бардык логикалык операцияларды толук аткара алуусу.

Жогоруда даярдыкты аныктоо параметрлери менен таанышуунун жыйынтыгында баланын мектепке даяр экендигин, же даяр эмес экендигин болжолдуу түрдө баалоого болот.

Ошентип, эгер **бала мектепке даяр эмес болсо** – өз иш-аракетин пландаштыра албайт, көзөмөлдөй албайт, окуу мотивациясы төмөн (сезүү органдарына гана ориентир алат), башканы уга билбейт, түшүнүү формасында логикалык операцияларды аткара албайт. Ал эми **мектепке даяр бала** өз иш-аракетин пландаштырат, көзөмөлдөйт (же аракет кылат), айлана-чөйрөнүн касиеттеринин мыйзам ченемдүүлүктөрүн, нерсенин жашыруун касиеттерин табууга аракеттенүү менен аларды өз иш-аракетинде пайдалана алат, башкаларды уга билет, сөз менен түшүндүрүү формасында бардык логикалык операцияларды толук аткара алат.

Мындай мүнөздөгү жыйынтыкты алуу максатында балдарды толук изилдеп, текшерүүдөн өткөрүү мектепке кирээр алдында же балдарды мектепке даярдоо курстарынан кийин (май, июнь) жүргүзүлөт. Текшерүүнүн жыйынтыгынын негизинде баланын мектепке даярдыгы тууралуу жыйынтык маалыматты педагог, врач-педиатр, физиолог, логопед-дефектолог, психологдордун курамынан турган психологиялык-медициналык-педагогикалык комиссия (ПМПК) берет. Ар түрдүү деңгээлдеги дифференциялоонун шартында комиссия 1, 2, 3 деңгээлдеги класстардын түзүлүшү зарыл. Анткени мектепке болгон даярдык деңгээлдерге жараша баланын мектеп чөйрөсүнө адаптациялануу процесси ар кандай деңгээлде ишке ашат [8].

Даярдоо маселеси комплекстүү болуп, анын ичинен психологиялык даярдыкка өзгөчө көңүл бурууда келечекте баланын мектептеги окуу ишмердүүлүгүн өздөштүрүүсүнө, татыктуу инсан болуп калыптануусуна шарт түзүлөт.

Адабияттар:

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. –М., 1998.
2. Агапова И.Ю., Чеховская В.Б. Инновационные технологии в ДОУ.

Начальная школа, 2004. - № 3.

3. Безруких М.М., Ефимова С.П. Ребенок идет в школу. –М., 1998.
4. Божович Л.И. Детская психология. –М., 1960.
5. Выготский Л.С. Собр. соч.Т.4. Детская психология. –М., 1984.
6. Волкова Б.С. Психология детства. –М., 1997.
7. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. –М., 1993.
8. Дубровина И.В. Возрастная и педагогическая психология. –М., 2008.
9. Жумалиева Ж. Жаш курак психологиясы. –Б., 1999.